

А.В. Бохан

ІМПЕРАТИВ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено історико-теоретичне узагальнення наукового осмислення еволюційної взаємодії людства та природи. Обґрунтовано утвердження імперативу екологічної безпеки розвитку як основи сучасного світосприйняття та базового принципу інтеграції суспільства.

Ключові слова: концепції інтеграції суспільства, екологічна безпека, природні ресурси, прогрес людства, інтеграція, екологічний імператив, ноосфера, стійкий розвиток.

Постановка проблеми. Найважливішим і світоглядним прагненням людства від давніх часів до сьогодення є перетворення середовища його життя, в якому природні ресурси постають визначальними не лише у формуванні добробуту та економічного благополуччя, але й духовно-інтелектуального прогресу. За цього трансформація природного середовища має відповідати можливостям збалансованого його відновлення й збереження різноманітності, аби не спричиняти виникнення екологічного бумерангу для людства. Саме тому актуалізується значення екологічної безпеки, що постає сучасною стратегією консолідації країн світу, відкриваючи нові можливості у сфері інтеграції їх еколого-економічних інтересів [1]. Виникає потреба в новій культурі світорозуміння й господарських взаємовідносин, переосмисленні цінностей людського буття на більш вищому рівні їх екологічного сприйняття та саморегуляції. Набуття людством атрибутів екологічного та мо-

рального імперативу має вирішальне значення для безпеки його розвитку.

Еволюція всього живого має поступальний рух по спіралі, ніколи не перетинаючи минулого, не повторюючи його. Кожний суспільний поступ, як і людність на кожному етапі своєї ґенези є досконалыми для певних обставин, періоду і певного соціоприродного доквілля. Існуюча екологічна, політична та психоеетнічна «пластичність» людства визначає ступінь адаптованості до певного об'єктивного просторочасу і засвідчує потенціал її виживання [2].

Водночас, сама по собі інтенсифікація життєвих процесів неможлива без ускладнення організації живих систем, їх здатності до прискорення обміну з навколишнім середовищем енергією і речовиною, зміни спрямованості розвитку та виникнення ризиків функціонування соціально-економічних і екологічних систем. У зв'язку з цим, наукові концепції інтеграційної взаємодії в суспільстві містять різні аспекти екологічної безпеки, що обумовлюють нові можливості використання природних, соціальних, культурних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів.

Аналіз досліджень та останніх публікацій. Необхідність переосмислення наукового пізнання екологізації суспільних відносин досліджена багатьма вченими, які виокремлюють в ній проблематику екологічної безпеки на засадах: історизму, системності та всезагальності зв'язку явищ, синергетики природно-соціальних явищ. Зокрема це дослідження, що охоплюють сфери: екології та охорони природи (Н. Реймерс, С. Боголюбов, В. Данілова-Данільян, М. Мойсеєв); соціально-економічних систем і природокористування (С. Дорогунцов, В. Євтушевський, М. Лемешев, Л. Мельник, Ю. Саталкін, В. Шевчук); екологічної політики держави, екологічної економіки (О. Веклич, Л. Гринів, Б. Данилишин, А. Качинський, І. Синякевич, Ю. Туниця, В. Трегобчук, А. Яцик); взаємодії природи, науки, технології та культури (В. Борисова, О. Васюта, В. Крисаченко, В. Навроцький, М. Сорока, І. Гречановська та ін.).

Глобальні зміни довкілля засвідчують не лише динамічне оновлення середовища життєдіяльності людства, але й зростання значимості екологічної безпеки як невід'ємної складової поступу, що має відповідати природним і ресурсним можливостям його забезпечення. За тисячоліття розвитку людство еволюціонувало через різноманітні форми організації відносин – від родинно-племінної, рабовласницької, феодальної до сучасної демократичної, міжнародної та інтегрованої. Але здійснивши унікальні високотехнологічні відкриття, воно не позбавилось рис агресії, силового протистояння в боротьбі за ресурси та простір, що супроводжується руйнуванням природного та соціокультурного різноманіття. Внаслідок цього сформувалися дві стратегії виживання людства: екстенсивні (спричиняють значний антропогенний і техногенний тиск на довкілля), інтенсивні (забезпечують перетворення середовища, покращуючи умови життєдіяльності та значній економії людської енергії). Реалізуючи ці стратегії, людство несе відповідальність за власне економічне благополуччя, тим самим видозмінюючи простір інтеграційної взаємодії та розширюючи сферу екологічної безпеки.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичного осмислення еволюційної взаємодії людства та природи; концептуалізації інтеграційного значення імперативу екологічної безпеки у розвитку суспільства, утвердженні пріоритетів прогресивного світосприйняття та життєзабезпечення.

Виклад основного матеріалу. Наукова спадщина всесвітньовідомих вчених засвідчує еволюцію людства як природну інтеграційну цілісність, з притаманними їй багатоманітній стійкості прагнень формування екологічної безпеки. Найголовнішим підтвердженням давності винайдення людством застережних механізмів безпеки відтворення природних, ресурсних, екологічних, матеріальних і духовних цінностей, були настанови мудреців до збереження генетичної спадщина народів світу, спроможної до впорядкування енергетики середовища. З цього огляду досить унікальним було те, що розвиткові прогресу та збереженню природи сприяло розмаїття

кліматичних умов і специфічні форми життєзабезпечення, примноження культурно-ментальних атрибутів у протистоянні природним катаклізмам.

Дослідження питань взаємодії природної та господарської сфери суспільства започатковані: в працях класиків економічної теорії (Ф. Кене, Д. Рікардо, С. Подолинського), природничих теорій (Ч. Дарвіна, Ю. Одума, Г. Хакена, В. Вернадського, І. Пригожина, А. Тойнбі, Л. Гумільова, К. Юнга, П. Тейяр-де-Шардена, Ф. Броделя); теоріях впливу природного середовища на формування соціально-економічного потенціалу нації (С. Рудницького, В. Кубійовича, Ш. Монтеск'є, Г. Бокля, Е. Реклю, Ф. Ратцеля, Р. Челлена) та ін.

Зокрема, С. Подолинський стверджував, що людство стає щораз сильнішим і досконалішим, а менша кількість перетвореної енергії людської праці здатна перетворювати більшу кількість нижчої енергії у її вищі форми. Використовуючи природні ресурси, людство через свою працю спроможне здійснювати функції збереження або розсіювання в просторі різних видів енергії. Використання ресурсів довкілля в процесі економічної діяльності має відповідати його природним можливостям відновлювати ці ресурси, аби ця енергія не зменшувалась і залишалась в своїх прийнятних межах [3].

Унікальною спадщиною С. Подолинського є те, що він вперше спромігся поєднати еколого-економічну діяльність людей з природними процесами, запропонувавши концепцію зв'язку природного капіталу з енергією Сонця, що акумулювала в собі теорію енергетичної економіки, яка є визначальною у формуванні екологічної безпеки. Це відкриття справило великий вплив на вчення В. Вернадського про ноосферу, планетарну роль людини та еколого-економічну збалансованість земної цивілізації. У праці «Декілька слів про ноосферу» ним було розкрито сутність еволюційно-історичного процесу, перспектив людства як космічного феномена. Вчений передбачив, що під впливом розвитку науки, біосфера має стати ноосферою – новим геологічним явищем на нашій планеті, де людина буде спроможною докорінно перебудувувати свою

працею та думкою область свого життя за рахунок творчих можливостей [4]. Згідно філософсько-етичної концепції П. Тейяр-де-Шардена, ноосфера – це нова ера цивілізації, в якій колективна свідомість контролюватиме напрям майбутньої еволюції планети, охоплюватиме безмежний простір і час космосу. Надалі має відбутися поступова конвергенція рас, народів і націй у напрямку «планетизації людини» задля взаємозбагачення та взаєморозвитку [5].

Зазначені вище концепції ноосфери істотно відрізняються між собою, але спільною є віра, що людський інтелект, перетворюючись у планетарну геологічну силу, має спричинити упорядкування природної й соціальної діяльності, стати рушійною силою еволюції суспільства і виникнення різних форм інтеграції спільнот задля вищих і більш досконалих форм буття. Інтеграційний аспект майбутніх екологічних перетворень простежується і в працях М. Моїсеєва, який вважав, що прямування до нової цивілізації «раціонального суспільства» має реалізовуватися через коеволюцію (сумісну або взаємопов'язану еволюцію) людського суспільства і біосфери. На його думку, попри різноманіття нинішніх цивілізацій, людству потрібна уніфікація взаємовідносин з природою на засадах об'єднуючого світорозуміння екологічного імперативу з метою подолання «кризи адаптації» в навколишньому середовищі [6]. У зв'язку з цим, сучасники визначають екологічну кризу як неспроможність суспільства швидко змінювати методи і форми організації господарювання, способи життєзабезпечення, що обумовлено відсутністю достатньої інформації про функціонування природних і соціальних систем. Екологічна криза може інтерпретуватися як загроза людства природі, а не навпаки, тому що не у самій природі, а у системах людської діяльності закладена справжня екологічна небезпека [7]. Руйнуючи природу, людство невідворотно саме деградує, тим самим посилюючи катастрофізм в навколишньому середовищі та породжуючи його у власних душах.

Наукове осмислення цих процесів свідчить про формування відповідного сприйняття природи як цілісного живого

організму, популяризацію та поширення ідеї «заглибленої екології», що розглядає людину не як володаря природи і центр світобудови, а як невід'ємну частину всесвіту, що співвідноситься з іншими його частинами не на основі конкуренції і панування, а на основі співробітництва, взаємності та інтеграції (Є. Ласло, Ф. Капра, Б. Каллікотт, О. Леопольд та ін.). Це дає підстави утверджувати необхідність формування стратегій екологічної безпеки в сфері світового правопорядку, міжнародної інтеграції країн, трансформуючи формат їх еколого-економічної та політичної взаємодії. Саме тому «концепція стійкого розвитку» отримала відповідне визнання і поширення в наукових колах через універсальність її постулатів у розв'язанні екологічних проблем шляхом консолідації та об'єднання суспільства. Реалізація концепції стійкого розвитку суспільства передбачає системний підхід з використанням новітніх інформаційних технологій, що дозволяють моделювати різні варіанти механізмів досягнення екологічної безпеки у глобальних, регіональних, національних, локальних і точкових вимірах.

Водночас, не дивлячись на давність запровадження У. Офулсом терміну «стійкий розвиток» (1977 р.), до цих пір простежується неоднотайність щодо тлумачень самої концепції стійкого розвитку (Л. Браун, Г. Дейлі, Д. Пірс, Е. Голдсміт, Дж. Янг, Дж. Диксон, К. Тернер, Л. Фелон, О. Стокк, Т. Тернер, В. Сакс, В. Лафферт та ін.). Це зумовлено відмінностями прогнозів щодо безпеки політичного, соціально-економічного і екологічного розвитку суспільства. Наприклад, представниками нової економічної теорії стійкого розвитку (Р. Костанза, С. Ель Серафі, Дж. Форрест, Дж. Стігліц, Г. Дейлі, Дж. Кобб, К. Хаґедорн та ін.), визначено екологічний пріоритет в економічному та науково-технічному прогресі людства через спрямованість до колективної відповідальності перед сучасним і прийдешнім поколінням.

На нашу думку, в основу формування прогресивної екологічної ідеології має бути закладено стимулювання інтеграційних прагнень суспільства, в якому суб'єкти екологічної без-

пеки (індивідуум, суспільство, держава) будуть не лише пов'язані з об'єктами екологічної безпеки (правові, інформаційні, матеріальні й духовні потреби людини, природні ресурси, довкілля), але й усвідомлювати їх взаємозв'язок і взаємовплив. Головною умовою досягнення екологічної безпеки є неприпустимість її формування за рахунок обмеження екологічних прав інших груп населення, спільнот, країн як усередині екосистеми, так і поза нею. Сучасне поняття «екологічна безпека» в різних наукових працях має відповідний зміст тлумачення, водночас, засвідчуючи необхідність подальшого відображення в них таких інтеграційних складових:

– сукупність дій, станів і процесів, які прямо чи опосередковано не призводять до життєво важливих втрат (чи загрози таких втрат) у природному середовищі, шкоди окремим людям і людству [8];

– комплекс станів, явищ і дій, що забезпечує екологічний баланс на Землі і у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове (може без серйозних збитків адаптуватися) людство [9];

– комплекс станів, явищ і дій системи «природа – техніка – людина», що забезпечує екологічний баланс, злагоджену взаємодію всіх компонентів, формування такого середовища, яке задовольняє санітарно-гігієнічні, матеріальні та естетичні потреби населення за збереження природно-ресурсного і екологічного потенціалу природної системи і здатності біосфери до саморегулювання [10];

– компонент національної безпеки, що забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, що створюються техногенними або природничими чинниками в навколишньому середовищі [11].

Ключовим і дієвим суб'єктом екологічної безпеки у цих тлумаченнях є людина та її права на сприятливе життя. Тривають пошуки визначення необхідних і достатніх умов її повноцінного існування: від повної натуралізації до повної соціологізації, від твердження про винятковість особистісних рис,

про повне розчинення людини у соціумі до визначення абсолютної цінності кожної людини [12].

Доцільно відзначити, що передумови формування екологічної безпеки людини в контексті інтеграційних аспектів найбільш змістовно відображені у низці міжнародних правових документів, а саме: «Загальній декларації прав людини», «Загальній декларації прав народів». Зокрема, у них зазначається: 1) всі народи мають право на збереження, захист та поліпшення свого навколишнього середовища; 2) всі народи мають право на використання спільного надбання людства (відкрите море, морське дно, космічний простір); 3) при використанні вищепозначених прав всі народи зобов'язані враховувати необхідність узгодження потреб свого економічного розвитку з вимогами солідарності між усіма народами світу. В «Декларації людських прав індивідів та народів» зафіксовано право на невід'ємний суверенітет над своїми природними багатствами та ресурсами. Кожен індивід і народ має право на гідне середовище проживання: «Збереження належного стану навколишнього середовища на Землі – повинність і обов'язок кожного індивіда, народу та держави». Вище окреслені положення доводять, що навколишнє середовище є універсальною цінністю поряд з миром, розвитком і спільним надбанням людства, що визнаються як такі всіма людьми, всіма народами і всіма націями.

Висновки. Утвердження імперативу екологічної безпеки обумовлює необхідність спрямування суспільства до інтеграційного розвитку шляхом об'єднання зусиль у розв'язанні глобальних проблем, забезпечення збереження цінності наданих екологічних благ у часі та дотримання принципу рівності прав поколінь щодо використання природних, енергетичних, екологічних, культурних та інших ресурсів.

1. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : монографія / [Мазаракі А.А., Мельник Т.М., Бохан А.В., Головня Ю.І. та ін.] за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2010. – С. 660.

2. *Сніжко В.* Свідомості Брама : природничо-українознавча монографія / В. Сніжко. – К. : Планета медія, 2008. – С. 189.
3. *Злупко С.М.* Відкриття С.А. Подолинського / С.М. Злупко // Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. – Л. : Львів. істор.-просвіт. організація «Меморіал», 1992. – С. 318–339.
4. *Добровольський В.В.* Екологічні знання : навч. посіб. / В.В. Добровольський. – К. : ВД «Професіонал», 2005. – С. 14.
5. *Пьер Тейяр де Шарден.* Феномен человека / Пьер Тейяр де Шарден ; [пер. с франц. Н.А. Садовского]. – М. : Наука, 1987. – 239 с.
6. *Моисеев Н.Н.* Размышления о современной политологии / Н.Н. Моисеев. – М., 1999. – 211 с.
7. *Кисельов М.М.* Концептуальні виміри екологічної свідомості : монографія / Кисельов М.М., Деркач В.Л., Толстоухов А.В. та ін. – К. : Вид. ПарAPAN, 2003. – С. 283.
8. *Стойкий екологічно безпечний розвиток і Україна : навч. посіб. / Ф.В. Вольвач, М.І. Дробноход, В.Г. Дюканов та ін. ; за ред. М.І. Дробнохода. – К. : МАУП, 2002. – С. 84.*
9. *Яцик А.В.* Екологічна безпека в Україні / А.В. Яцик. – К. : Генеза, 2001. – С. 201–202.
10. *Романченко І.С.* Екологічна безпека: екологічний стан та методи його моніторингу : навчальний посібник / Романенко І.С., Сбітнев А.І., Бутенко С.Г. – К., 2006. – С. 5–7.
11. *Основи екології та екологічного права : навч. посібник / Бойчук Ю.Д., Шульга М.В., Цалін Д.С. та ін. – 2 вид. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 368 с.*
12. *Крисаченко В.С.* Екологічна культура: теорія і практика : навч. посібник / В.С. Крисаченко. – Видання друге. – К. : «МП Леся», 2009. – С. 252.

Транслітерований список джерел

1. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh globalizatsiinykh vyklykiv : monografiya / [Mazaraki A.A., Melnyk T.M., Bokhan A.V., Golovnya Yu.I. ta in.] za zag. red. A.A. Mazaraki. – K. : KNTEU, 2010. – S. 660. [in Ukrainian]*
2. *Snizhko V.* Svidomosti Brama : pryrodnycho-ukrainoznavcha monografiya / V. Snizhko. – K. : Planeta mediya, 2008. – S. 189. [in Ukrainian]

3. *Zlupko S.M. Vidkryttya S.A. Podolinskogo / S.M. Zlupko // Aksiomy dlya nashchadkiv: Ukrainski imena u svitovii nautsi. – L. : Lviv. istor.-prosvit. organizatsiya «Memorial», 1992. – S. 318–339. [in Ukrainian]*
4. *Dobrovolskyi V.V. Ekologichni znannya : navch. posib. / V.V. Dobrovolskyi. – K. : VD «Profesional», 2005. – S. 14. [in Ukrainian]*
5. *P'er Teiyar de Sharden. Fenomen cheloveka / P'er Teiyar de Sharden ; [per. s frants. N.A. Sadovskogo]. – M. : Nauka, 1987. – 239 s. [in Russian]*
6. *Moiseev N.N. Razmyshleniya o sovremennoi politologii / N.N. Moiseev. – M., 1999. – 211 s. [in Russian]*
7. *Kyselov M.M. Kontseptualni vymiry ekologichnoi svidomosti : monografiya / Kyselov M.M., Derkach V.L., Tolstoukhov A.V. ta in. – K. : Vyd. Parapan, 2003. – S. 283. [in Ukrainian]*
8. *Stiikiy ekologichno bezpechniy rozvytok i Ukraina : navch. posib. / F.V. Volvach, M.I. Drobnohod, V.G. Dyukanov ta in. ; za red. M.I. Drobnohoda. – K. : MAUP, 2002. – S. 84. [in Ukrainian]*
9. *Yatsyk A.V. Ekologichna bezpeka v Ukraini / A.V. Yatsyk. – K. : Geneza, 2001. – S. 201–202. [in Ukrainian]*
10. *Romanchenko I.S. Ekologichna bezpeka: ekologichni stan ta metody iogo monitoryngu : navchalnyi posibnyk / Romanenko I.S., Sbitniev A.I., Butenko S.G. – K., 2006. – S. 5–7. [in Ukrainian]*
11. *Osnovy ekologii ta ekologichnogo prava : navch. posibnyk / Boichuk Yu.D., Shulga M.V., Tsalin D.S. ta in. – 2 vyd. – Sumy : VTD «Universytets'ka knyga», 2005. – 368 s. [in Ukrainian]*
12. *Krysachenko V.S. Ekologichna kultura: teoriya i praktyka : navch. posibnyk / V.S. Krysachenko. – Vydannya druge. – K. : «MP Lesya», 2009. – S. 252. [in Ukrainian]*

Одержано 3.09.2013.